

BOŠNJACI I HRVATI: OD JEDNAKOSTI DO RAZLIKA

Jedan od postojanih mitova je i onaj o prijateljstvu i savezništvu Bosanskih Muslimana/Bošnjaka i Hrvata. Kao i svaka osjetilna veza i ovaj mit traje već stoljeće i po usprkos brojnih mu protuargumentacija. Još od doba Ante Starčevića, s jedne, i Safvet-bega Bašagića, s druge strane, preko Ademage Mešića i Ante Pavelića, pa sve do Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića, u okviru različitih bošnjačkih političkih i kulturnih elita vlada uvjerenje o većoj bliskosti Bošnjaka prema Hrvatima nego prema Srbima. Ne ulazeći u to odakle Bošnjacima potreba da se na ovaj način povezuju sa susjedima, možemo istaknuti da ovakvo uvjerenje i danas vlada na razini svakodnevne bošnjačke svijesti te da je ova činjenica još uvijek politički relevantna. Kriterij bošnjačkog vrednovanja bliskih i susjednih naroda jest razina zločina koju su oni, ti narodi, Srbi ili Hrvati, prema njima činili. Hrvatski zločini, sumarno govoreći, prema Bošnjacima kroz povijest su zanemarivi u odnosu na zločine koji su dolazili sa srpske strane. Drugu predodžbu o savezništvu Bošnjaka i Hrvata određivao je, a time i nametao, karakter političkog sistema određenog povijesnog razdoblja. Jasno se može uočiti da je grupiranje dva bosanskohercegovačka naroda nasuprot trećemu u pravilu bilo i jest produkt dominacije političke volje jednog naroda nauštrb druga dva. Kratko podsjećanje: dolazak Austro-Ugarske približava Bošnjake i Srbe na račun katoličkih Hrvata u nazovimo katoličkome carstvu; dominacija srpske političke volje unutar dvije Jugoslavije, sve do Mostarskoga savjetovanja iz 1966.

godine, porodila je prohrvatsko kao antisrpsko nacionalno usmjerenje kod kulturnih, duhovnih i političkih elita Bosanskih Muslimana, a od 1966. godine, ulaskom hrvatskoga nacionalnog pitanja u nacionalnu politiku bosanskih komunista, dolazi i do značajnijeg partnerstva političkih elita ova dva naroda.

Mostarsko savjetovanje¹ bilo je ključni politički događaj za politički i društveni status hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini tokom razdoblja socijalizma. Proturječnosti i nedoumice u društvenom razvoju ideje socijalizma na području Hercegovine izražavale su se na način vladavine predrasuda prema hrvatskom narodu, koji je prevladavao u regionu zapadne Hercegovine. Nosilac predrasuda bio je Savez komunista koji je sve što je hrvatsko faktički, mada ne i deklarativno, poistovjećivao s ustaškim. Takvo antihrvatsko usmjerenje dovelo je do krize u razvoju bosanskohercegovačkog društva. Razmatranje takvog stanja u bosanskohercegovačkom ambijentu značilo je otvaranje pitanja za koja se mislilo da su riješena. U Informaciji o Mostarskom savjetovanju kaže se da je u materijalu, koji je poslužio kao osnov za raspravu, »pokrenut veći broj idejnih i političkih pitanja, od kojih su neka prvi put tretirana na širem političkom skupu (problemi u razvoju Saveza komunista, neki aspekti kadrovske politike, odnos na liniji SK–religija, problemi u međunacionalnim odnosima – pojave nacionalizma i šovinizma, ... pitanja iz oblasti obrazovanja i kulture, ... odnosi između organa vlasti i konfesionalnih zajednica)...«².

Mostarsko savjetovanje upozorilo je na različite oblike obespravljenosti hrvatskog stanovništva zapadne Hercegovine. Promjena takvog stanja značila je naknadno promišljanje brojnih pitanja, od kojih je odnos Partije i religije bilo najbitnije. Drugačije, zbiljskije i

---

¹ Prema zaključku Izvršnog komiteta CKSK BiH osnovana je radna grupa sa zadatkom da obradi osnovne društveno-ekonomske osobine bivšeg Mostarskog sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini. Na pripremi materijala, koji čini studiju od 106 stranica teksta, radna grupa je radila od oktobra 1965. do februara 1966. godine. Materijal je bio osnov za raspravu pod radnim naslovom *Mostarsko savjetovanje*, septembar 1966.

² *Mostarsko savjetovanje* (osnovni materijal): »Osnovne društveno-ekonomske karakteristike Mostarskoga sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini«, Mostar, septembar 1966, str. 103 (dokument u arhivi autora).

liberalnije rješenje tog odnosa, u kojemu religioznost sama po sebi ne znači i antisocijalističko usmjerenje, kakvo su stajalište, u osnovi, zauzimali bosanski komunisti do tog vremena, značilo je uvažavanje zbiljskih odnosa u bosanskohercegovačkome društvu. S druge strane, Mostarsko savjetovanje je implicitno priznalo prevagu policijske nad političkom vlašću u Bosni i Hercegovini, s obzirom da su u policiji dominirali srpski kadrovi, i prevagu srpske bosanske komponente nad ostalim dvjema. Samo savjetovanje podudara se sa smjenom Aleksandra Rankovića, srpski nacionalistički usmjerenog šefa jugoslavenske tajne policije. Na teorijskoj razini to je bila zamjena politike »čvrste ruke« i dirigiranog socijalizma demokratskijim oblicima samoodlučivanja, koji su otvorili put samoupravnom modelu socijalizma. U političkoj stvarnosti radilo se o zaustavljanju i priječenju isključivo srpskog vladanja Bosnom i Hercegovinom.

Zaključcima Savjetovanja završilo se neuravnoteženo stanje Bosne i Hercegovine, koja ponovno zadobiva puninu svojega trovalentnog bića: bošnjačkog, hrvatskog i srpskog, i od tog vremena u bosanskoj politici i bosanskoj kulturi uspostavljaju se svojevrсни oblici partnerstva Hrvata i Bošnjaka. To savezništvo bilo je napor dvaju sastavnih činilaca bosanskog jedinstva da se održi i razvija punina bosanskog bića, koje je nemoguće bez ravnopravnosti svih triju naroda. Ono nije bilo nikakav oblik posebne vezanosti Hrvata i Bošnjaka, koju bilo koji od tih naroda ne bi imao istovjetnu prema Srbima; dakle, ono nije bilo generičke, već političke naravi. U osnovi, ono je udruga slabijih prema moćnijima i jaćima. Teorijski i politički učinak Savjetovanja je razbijanje dogmatskog, ideološkog sklopa koji nije želio shvatiti i prihvatiti zbilju, tj. priznavanje postojanja različitih naroda i različitih religija u Bosni i Hercegovini. Religijsko i nacionalno pitanje time u bosanskoj komunističkoj politici zadobiva pravo građanstva, posebno s obzirom na činjenicu da je dvije godine nakon Mostarskog savjetovanja, dakle tek 1968. godine, Partija priznala nacionalni status Bosanskim Muslimanima.

Treću predodžbu o bliskosti Bošnjaka i Hrvata formirali su tzv. Hrvati islamske vjeroispovijesti i Bosanski Muslimani koji su se hrvatski nacionalno izjašnjavali. Kao što je bošnjačka politička elita

od Mehmeda Spahe do Hamdije Pozderca bila okrenuta Beogradu, tako se kulturna elita orijentirala prema Zagrebu. Među obrazovanim Muslimanima hrvatska nacionalna ideja nalazila je plodno tlo s početka 20. stoljeća. Prva muslimanska inteligencija, koja je i počela moderni kulturni preporod naroda osnivanjem časopisa *Behar* i ustanovljenjem Kulturnog društva »Gajret«, uglavnom je bila deklarirana u hrvatskom smislu, baš kao što su i prvi narodni zastupnici u Ustavotvornoj skupštini Kraljevine SHS bili dominantno hrvatski nacionalno orijentirani. Od 23 zastupnika samo dvojica se nisu hrvatski nacionalno deklarirala.³ Mnogo toga pismenog, gospodstvenog i umjetnički vrijednog Hrvatima se decenijama zvalo, sve do dramatičara Ahmeda Muradbegovića kasnih 60-ih godina 20. stoljeća. Zagreb se smatrao bijelim gradom, utočištem učenosti, kulture, slobode i umjetnosti. Hrvatska je i u vrijeme socijalističke Jugoslavije bila bošnjačko pribježište. Tu su se skrasili mnogi bošnjački intelektualci, tu je u komunizmu prvo štampan prijevod *Kurana*, Alija Isaković pripremio je i objavio *Biserje: Izbor iz muslimanske književnosti*, sagrađena je monumentalna džamija u Zagrebu ... Navedeni mit je s hrvatske strane od Starčevića i braće Radić te inih istomišljenika dugo bio podražavan i instrumentaliziran.⁴ Mit o prirodnom savezništvu Bošnjaka i Hrvata neslavno je okončan rušenjem Starog mosta u Mostaru. U vojnom suočavanju i odmjeravanju Hrvata i Bošnjaka tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu na povijesno paradoksalan način su međusobno potvrđene i okončane njihove nacionalno-političke individualizacije.

Upravo je hrvatsko-bošnjački sukob tokom prvih godina agresije na Bosnu i Hercegovinu bio i kraj decenijama duge bošnjačko-hrvatske čarolije. To da su Bošnjaci prvi put u modernom dobu ratovali s Hrvatima značilo je kraj iluzije, preduvjerena ili vjerovanja o prirodnom savezništvu ta dva naroda. S ove tačke sukoba bošnjački odnos prema Hrvatima sada može krenuti linijom partnerstva, rav-

---

³ Hadžijahić, M. (1974), *Od tradicije do identiteta*. Sarajevo: Svjetlost, str. 194–221.

⁴ Ovčina, I. (2004), *Bosna i Bošnjaci u hrvatskoj politici (1878.–1914.)*. Sarajevo: DES, str. 130–154; Ćimić, E. (2005), *Starčević i fenomen muslimana*, u: Ćimić, E. (2005), *Iskušenja zajedništva*. Sarajevo: Did, str. 98–114.

nopravnosti ili sukobljavanja, ali više ne i linijom jedinstva. S druge strane, za Hrvate je ovaj sukob značio tačku preokreta liberalnog u ksenofobični nacionalizam. Na hrvatskoj sadašnjosti, odnosno na procesu stvaranja hrvatske države, »nalazi se sjena upotrebe i političkog opredjeljenja za agresivni nacionalizam« čiji je najizrazitiji primjer hrvatsko-bošnjački rat, a stradanje Mostara najveći simbol.⁵ Znanstveno i političko suočavanje s nečasnom ulogom u ratu protiv Bosne i Hercegovine kamen je temeljac svake buduće liberalizacije hrvatskoga političkog korpusa. Danas je ovo suočavanje još samo svojina pojedinih liberalnih novinara i intelektualaca čije djelovanje ne utiče na promjenu temeljnog, u ovom slučaju prema Bošnjacima i Bosni nacionalistički intoniranog, političkog *mainstreama*.

Povijesno iskustvo svjedoči, a to je i teorijski fundirano, da je svaka politika grupiranja dva bosanskohercegovačka naroda protiv trećega pogubna za svaku stranu.⁶ Istinska humanistička i civilizacijska politika, što znači demokratska, liberalna i proevropska, bilo kojega naroda u Bosni i Hercegovini, i ne može biti isključivo nacionalna, ne može biti parcijalna, etnoteritorijalna, već mora biti usmjerena na opće i zajedničko dobro svih ljudi i naroda. To što danas takve politike u Bosni i Hercegovini u okviru njenih naroda nema, ne znači da ovu normu političkog djelovanja možemo napustiti ili zaboraviti. Detroniziranje politike sa razine djelatnosti za opće dobro na njena etnoteritorijalna ishodišta i dosege, a to se u Bosni i Hercegovini posljednje dvije decenije dešava, nužno vodi međuetničkim sukobima.

Kako Bošnjaci vide ulogu Republike Hrvatske u profiliranju bošnjačko-hrvatskih odnosa? Ne možemo se oteti dojmu da politička javnost Hrvatske općenito Hrvate u Bosni i Hercegovini smatra svojom dijasporom. Uostalom, na razini izbornog sistema hrvatske države Hrvati u Bosni i Hercegovini su i definirani kao dijaspora s pravom da kao bosanskohercegovački građani budu birani u najviše zakonodavno tijelo matične, to jest hrvatske države. Hrvatska je definirajući

---

⁵ Pusić, V. (1999), *Demokracije i diktature*, 3. izdanje. Zagreb: Durieux, str. 130.

⁶ Šoja, S. (2009), »Historija prevara: kako smo se varali i kako se zavaravamo«, *Oslobođenje*, 27. 10. 2009, str. 12–13.

sebe maticom u ovom slučaju nužno proizvodila proturječnosti u političkom i općem identitetu Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ona im je, s mogućnošću posjedovanja njenog pasoša, praktički poslala poruku o tome gdje pripadaju, odnosno, u kojem pravcu politički, ali i biološki, treba da se kreću. Hrvatske političke elite su radi svojih interesa posljednje dvije decenije iskorištavale i zloupotrebljavale nacionalne osjećaje Hrvata iz Bosne i Hercegovine. One su, prije svega HDZ-ovska, stvorile hrvatski *homo duplex* u Bosni i Hercegovini. Običan hrvatski čovjek je totalno podvojen na svoju bosanskohercegovačku i hrvatsku državnu komponentu. On duhovno i kulturno apsolutno participira u jedinstvenim i integrirajućim hrvatskim identitetskim procesima – on gleda hrvatsku televiziju, ima odvojen hrvatski obrazovni sustav, navija za hrvatske reprezentacije, igra hrvatsku sportsku prognozu, uzdiše za ljepotama hrvatskih glumaca i pjevača itd. – dok svoju konkretnu ljudsku egzistenciju, ipak i jedino ostvaruje u Bosni i Hercegovini. Te dvije legitimne i povijesno konstituirane komponente njegovog identiteta, bosanska i hrvatska, danas su, kao rijetko do sada u povijesti, antagonizirane. Zato je legitimno pitanje: »Kako u isto vrijeme ostvariti status i pravo konstitutivnog naroda u Bosni i Hercegovini, i ne biti u njoj matičan, odreći se nje kao matične domovine...?«⁷ Kako biti svoj na svome u Bosni i Hercegovini, a u isto vrijeme biti u njoj u statusu dijaspore? Nije poznato tko određuje mjeru, tok, karakter i institucionalni okvir tog okreta prema Hrvatskoj. On je nesumnjivo jedan od činilaca hrvatskog marginaliziranja i samomarginaliziranja u Bosni i Hercegovini.

U političkom marginaliziranju Hrvata, naglašenom posljednjih godina, zdušno sudjeluju i Bošnjaci. Koje su odlike tog odnosa? U bošnjačkom dijelu javnosti Hrvati se tretiraju kao oni koji su izdali i mučki ih napali tokom agresije, ocjenjuje ih se kao nebitnu manjinu, smatra ih se neiskrenima prema državi Bosni i Hercegovini, pohlepnicima, egoističnicima. Sve ovo utječe na bošnjački politički identitet. Politički profil jednog naroda nužno utiče na profiliranje drugoga, to je zakonitost komunikacijskog identiteta bosanskih naroda. Ak-

---

⁷ Lovrenović, I. (2007), *Trpi li Bog zulum?*. Sarajevo: Rabic, str. 105.

tualno svođenje bosanske politike na bošnjačko-srpsku, na relaciju Sarajevo–Banja Luka, a što je praktički minimiziranje Hrvata, snažno promovira i međunarodna zajednica, bar na način da ne priječi takvo ponašanje domaćih nacionalnih političkih elita.

Istovremeno, Bošnjaci imaju vrlo loše iskustvo s nedemokratskom hrvatskom politikom u i prema Bosni i Hercegovini. Ta nelagoda u međusobnim odnosima danas se manifestira kao oprez i međusobno nepovjerenje između partnera u vlasti u okviru Federacije BiH, ali i između naroda. Naime, hrvatska politička elita u Bosni i Hercegovini posljednje dvije decenije hrvatski nacionalni interes vrlo često profilira usklađenim djelovanjem sa srpskom političkom elitom, a protiv bošnjačke. Pri tome takvo ponašanje samo odražava šire nacionalne okvire. Velikosrpskim i velikohrvatskim nacrtima zajednička su dva najvažnija sadržaja: »uspostavljanje etnonacionalne vlasti na teritorijama i potpuno uništenje bošnjačke prisutnosti na njima te razaranje bosanske države kao mogućeg predstavnika potreba i ciljeva svih sudionika bosanskog jedinstva.«⁸ Sporazumno srpsko-hrvatsko antibošnjačko i antibosansko djelovanje u događanjima tokom raspada Jugoslavije, koje su provodili Tuđman i Milošević, referiralo se na povijesno iskustvo Cvetković–Mačekovog sporazuma o podjeli Bosne iz 1939. godine. Bošnjačka javnost danas se pita da li su aktualna politička kooperiranja Dragana Čovića, predsjednika HDZ BiH i Milorada Dodika, premijera Republike Srpske, nastavak te poricateljske, antibošnjačke i antibosanske politike među Hrvatima i Srbima u Bosni i Hercegovini, ili su samo oblici demokratske borbe za kolektivna prava vlastitih naroda, kako to oni sami deklariraju? Savremeno povijesno iskustvo govori da su sve neostvarene sporazume o podjeli Bosne inicirali iz svojih interesa velikosrpski krugovi. Oni su određivali mjeru hrvatskim pretenzijama, ali i dosezima, vršeći tako posredno i na paradoksalan način i određenje same hrvatske politike prema Bosni. Kada danas u aktualnim ustavnim promjenama unutar Bosne i Hercegovine hrvatski politički blok teži etnoteritorijalnom

---

⁸ Mahmutćehajić, R. (1998), *Kriva politika: čitanje historije i povjerenje u Bosni*. Tuzla–Sarajevo–Zagreb: Radio kameleon–Did–Durieux, str. 87–88.

zaokruženju, vlastitom nacionalnom prostoru, dakle trećem entitetu, nije teško otkriti da je uzor takvom političkom ponašanju Milorad Dodik. Problem jest u tome što se jedan takav zahtjev u konkretnim prilikama može realizirati samo nedemokratskim sredstvima i što, budući da Dodik ljubomorno »čuva« svoje prostore, on nužno producira novi hrvatsko-bošnjački sukob oko raspodjele teritorija unutar Federacije Bosne i Hercegovine. Bošnjačka je memorija danas opterećena činjenicom da je posljednji »izlet« takve nedemokratske hrvatske politike prema Bosni i Bošnjacima međunarodno pravo kvalificiralo zločinačkim pothvatom, i da je na obje strane, nevažno sad u istoj ili različitoj mjeri, palo dosta nevine krvi.⁹

Politika Hrvata u Bosni i Hercegovini u procjepu je između njenog teritorijalnog i političkog principa. Autoteritorijaliziranje hrvatske politike u Bosni i Hercegovini, njeno eksplicitno ili implicitno interesno ograničenje samo na jedan dio države – zapadnu Hercegovinu – istovremeno je njeno automarginaliziranje. Teritorijalizacija hrvatske politike proizvela je, dakle, njenu marginalizaciju. Odnos teritorije i političke koncepcije drugačiji je kod druga dva bosanskohercegovačka naroda i proizvodi sasvim druge efekte. Teritorijalizacija srpske politike na Republiku Srpsku dosljedno je proizvedena na svim razinama toga nacionalnog korpusa i ojačala je taj entitet do te mjere da je on danas gotovo presudni odreditelj ukupne bosanske državne i nacionalne politike. Znači, tu su proizvedeni sasvim drugačiji efekti već u hrvatskom slučaju. Hrvatima ne samo da nije uspjelo da privremena ratna »osvajanja« legaliziraju na unutrašnjem i spoljnjom planu, da zadrže svoj entitet i da ga kroz međunarodne mirovne forume ozvaniče (mislimo na paradržavnu ratnu tvorevinu Hrvatsku Zajednicu/Republiku Herceg-Bosnu), već su daljnjim inzistiranjem na teritorijalizaciji svoje politike i cjelokupnoga hrvatskog identiteta svakim danom sebe dovodili u nezavidniju, periferniju političku poziciju. Kolokvijalno rečeno, ono što danas jača Dodika slabi Čovića. Bez obzira koliko to izgledalo paradoksalno, hrvatska politika će biti marginalna

---

⁹ Ustavnopravnu analizu formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne vidjeti u knjizi Ribičić, C. (2001), *Geneza jedne zablude*, 2. izdanje. Zagreb–Sarajevo–Idrija: Naklada Jesenski i Turk–Sejtarija–Založba Bogataj.

sve dotle dok bude čisto hrvatska, dakle partikularna, ekskluzivno nacionalna, zatvorena, prema drugima rigidna i bez principijelnog bosanskohercegovačkoga patriotskog programa.

Iskorak iz takve redukcionističke i ksenofobične politike pokušava biti tzv. Kreševska deklaracija. Tim konsenzualnim nacrtanim stavom svih hrvatskih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini iz jeseni 2007. godine zauzeto je jasno određenje o državnosti i cjelovitosti Bosne i Hercegovine, o njenoj sekularnoj vlasti i parlamentarnoj demokraciji, ali i nužnosti uređenja države na tri nivoa vlasti. Mnogo konkretniji stav o prevladavanju slabosti hrvatske politike u Bosni i Hercegovini nudi nevladina organizacija Hrvatsko narodno vijeće BiH. Polazeći od stava da je postojeće dvoentitetsko uređenje Bosne i Hercegovine protivno geografskoj i prirodnoj povijesti zemlje, da je nefunkcionalno i nepravedno, oni ističu da bi i troentitetsko uređenje zemlje bilo također nepravično za Hrvate različito naseljene u cijeloj Bosni i Hercegovini. »Takvo ustavno uređenje BiH bi većinu Hrvata pretvorilo u nacionalnu manjinu u entitetima drugih dvaju naroda, dovelo u izolaciju u samom hrvatskom entitetu, a potom potaknulo iseljavanje i nestanak, što se i sada već događa.«¹⁰ Ovaj stav je sasvim u suprotnosti s mišljenjima velikog dijela hrvatske javnosti o nužnosti uspostave trećeg ili hrvatskog entiteta, kao načina rješenja hrvatskog pitanja. Tri razine vlasti, regionalizacija ili kantonizacija cijele zemlje na principima pravde, funkcionalnosti i racionalnosti, stav je ove udruge, baš kao i Biskupske konferencije BiH.

Šta u cijeloj ovoj priči može učiniti Republika Hrvatska? Nekada neprincipijelna, na trenutke neprijateljska, nekada neodmjerena i u načelu neadekvatna politika Hrvatske prema Bosni i Hercegovini mnogo je kumovala ovakvom stanju stvari. Hrvatska regionalna politika je, bar kad je Bosna i Hercegovina u pitanju, potpuno zakazala. Očekivalo se da Hrvatska, s obzirom na svoju intelektualnu tradiciju i snažniju evropsku orijentaciju, bude centrom i pokretačem demokrat-

---

¹⁰ HNV BiH: »Pravedno uređenje Bosne i Hercegovine. Prijedlog za konferenciju u Butmiru u Sarajevu, 20. 10. 2009«, *Oslobođenje*, 16. 10. 2009, str. 11. S ovakvim stavom Hrvatsko narodno vijeće BiH u javnost je izašlo povodom međunarodne konferencije o Bosni i Hercegovini koja je održana u Butmiru pored Sarajeva 20. 10. 2009. godine.

ske tranzicije i reintegracije zemalja na svojim istočnim granicama. Kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, takvog impulsa usmjerenog na cjelinu države i društva do sada nije bilo. Nije dovoljno, niti moguće, niti je to izvodivo, bar po mojem mišljenju, pomagati samo jednom narodu u tronacionalnoj državi kakva je Bosna i Hercegovina. Takav angažman jest prirodan i nužan, ali ne i dovoljan niti politički mudar. Bosna i Hercegovina je od Hrvatske očekivala, i očekuje, znatno više. Na obostrano dobro.

Bosni trebaju pravda i mir. Jedno bez drugog ne ide. Na nacionalnom nivou ona sama to ne može osigurati. Međunarodna zajednica iskazala je nespremnost i nedjelotvornost zabrinjavajućih razmjera. Ta ista zajednica danas »gura« Hrvate protiv Bošnjaka, i obrnuto. Svi aktualni razgovori o ustavnim promjenama koje bi državu učinili funkcionalnijom, a narode ravnopravnijim počinju i završavaju na stajalištu realpolitike. Republika Srpska je u svim oblicima svog kapaciteta nedodirljiva, a vi se, Hrvati i Bošnjaci, namirivajte jedni na račun drugih. A što se tiče Bošnjaka, razvija se osjećaj nanošenja velike nepravde i biološke ugroženosti u vlastitoj zemlji.

Stoga bi se zaključno moglo kazati da su se hrvatsko-bošnjački odnosi u proteklom stoljeću razvijali u širokom dijapazonu, od stava o etničkom i nacionalnom jedinstvu ta dva naroda, s početka 20. stoljeća, do stava o njihovoj dovršenoj nacionalnoj diversifikaciji s kraja stoljeća. Kulturno i političko partnerstvo Hrvata i Bošnjaka u Bosni i Hercegovini bilo je determinirano spoljnim uticajem. Njihov istovjetno nepovoljni i neravnopravni društveni status u okviru dvaju jugoslavenskih država činio ih je saveznicima i partnerima u borbi za nacionalna prava. Aktualne odnose karakterizira suradnja, ali i napetost i nepovjerenje. Pitanje oblika i sadržaja kolektivnih prava bosanskohercegovačkih naroda danas opterećuje odnose ova dva naroda i priječi ukupnu harmonizaciju bosanskohercegovačkog društva.

Literatura

- Ćimić, E. (2005), *Starčević i fenomen muslimana*, u: Ćimić, E. (2005), *Iskušenja zajedništva*. Sarajevo: Did.
- Hadžijahić, M. (1974), *Od tradicije do identiteta*. Sarajevo: Svjetlost.
- HNV BiH, »Pravedno uređenje Bosne i Hercegovine. Prijedlog za konferenciju u Butmiru u Sarajevu, 20. 10. 2009«, *Oslobođenje*, 16. 10. 2009.
- Lovrenović, I. (2007), *Trpi li Bog zulum?*. Sarajevo: Rabić.
- Mahmutćehajić, R. (1998), *Kriva politika: čitanje historije i povjerenje u Bosni*. Tuzla–Sarajevo–Zagreb: Radio kameleon–Did–Durieux.
- Ovčina, I. (2004), *Bosna i Bošnjaci u hrvatskoj politici (1878.–1914.)*. Sarajevo: DES.
- Pusić, V. (1999), *Demokracije i diktature*, 3. izdanje. Zagreb: Durieux.
- Ribičić, C. (2001), *Geneza jedne zablude*, 2. izdanje. Zagreb–Sarajevo–Idrija: Naklada Jesenski i Turk–Sejtarija–Založba Bogataj.
- Šoja, S. (2009), »Historija prevara: kako smo se varali i kako se zavaravamo«, *Oslobođenje*, 27. 10. 2009.

Arhivski materijali

Mostarsko savjetovanje, osnovni materijal: »Osnovne društveno-ekonomske karakteristike Mostarskoga sreza, s posebnim osvrtom na neke idejno-političke probleme u zapadnoj Hercegovini«, Mostar, septembar 1966.